

Deel 1

Achtergronden en grondslagen van actieonderzoek

Inleiding

Actieonderzoek staat volop in de belangstelling in zorg en welzijn. Steeds vaker en ruimer wordt actieonderzoek toegepast. Het lijkt soms wel of (bijna) iedereen aan actieonderzoek doet.

De populariteit van actieonderzoek gaat echter gepaard met een overmatig en vaak ook oneigenlijk gebruik, waardoor het aan betekenis heeft ingeboet en onduidelijk is wat eronder wordt verstaan. In dit deel over achtergronden en grondslagen wordt duidelijk wat actieonderzoek is. Het is een plaatsbepaling: op een beschouwende wijze komen de historische achtergronden, opvattingen en conceptuele begrippen inzake actieonderzoek aan de orde.

Langs een drietal lijnen wordt actieonderzoek gepositioneerd en wordt beschreven wat het is. Iedere lijn bevat op eigen wijze een plaatsbepaling van actieonderzoek. De eerste lijn waarlangs actieonderzoek wordt uitgewerkt, is de lijn van de maatschappelijke en historische achtergronden van actieonderzoek. In hoofdstuk 2 wordt de sociale geschiedenis van actieonderzoek gepresenteerd, verdeeld over een aantal episodes. Daarbij worden verschillende ontwikkelingslijnen geschetst en wordt ingegaan op de maatschappelijke context en invloeden.

De tweede lijn waarlangs actieonderzoek wordt uitgewerkt is de vergelijkende lijn. Actieonderzoek wordt naar veronderstellingen, visies, opvattingen en methodologische aanpak vergeleken met twee andere veel gebruikte onderzoeksbenaderingen en met een modern concept als 'evidence based' werken in de zorg.

Hoofdstuk 3 beschrijft de veronderstellingen die in deze andere onderzoeksbenaderingen worden gehanteerd en laat zien hoe groot de verschillen tussen de drie onderzoeksbenaderingen kunnen zijn.

De derde lijn is de lijn van de conceptuele begripsverheldering en begripsomschrijving. Actieonderzoek wordt op conceptueel niveau ingevuld en afgebakend. We werken stapsgewijs uit wat onze opvatting over actieonderzoek is en wat actieonderzoek dan vereist.

Hoofdstuk 1 vormt de aanzet voor de conceptuele lijn. Het gebied van actieonderzoek met zijn vragen en discussies wordt verkend. In hoofdstuk 4 wordt op de basis van de voorgaande twee lijnen verhelderd wat we in dit boek bedoelen met actieonderzoek.

1. Actieonderzoek verkend

Actieonderzoek (vaak aangeduid met AO) is een nog jong concept. Het bestaat hooguit zeventig jaar. Op dit moment staat AO volop in de belangstelling bij professionals in zorg en welzijn en bij opleidingen voor dit beroepenveld. Waar komt dit enthousiasme voor AO vandaan? Wat is AO? Is het anders dan praktijkgericht onderzoek? Wat is wél actieonderzoek en wat niet?

Deze vragen zijn leidend voor dit hoofdstuk met de eerste verkenning van de grondslagen en achtergronden van AO.

1.1 Opkomst van praktijkgericht onderzoek

Onderzoek en het werk van professionals in zorg en welzijn zijn lang twee gescheiden werelden geweest. In de jaren zeventig van de vorige eeuw geloofden nogal wat beroepsbeoefenaren dat onderzoek iets was dat voor hen ‘te moeilijk’ of ‘te wetenschappelijk’ was. De kennis die onderzoek, meestal aangeduid als wetenschappelijk onderzoek, opleverde was niet toepasbaar en bruikbaar voor de beroepspraktijk, zo werd gesteld. Nu in 2007 komen beroepsbeoefenaren niet alleen steeds meer met onderzoek in aanraking, maar verrichten ze zélf ook steeds meer onderzoek in hun beroepspraktijk.

Onder namen als praktijkonderzoek, praktijkgericht onderzoek, actieonderzoek en handelingsonderzoek heeft zich vanaf de jaren zeventig een eigen onderzoeksvorm ontwikkeld die dienstbaar en bruikbaar is in en voor de praktijk in welzijn en zorg. In de Angelsaksische literatuur spreekt men van ‘practioner research’, ‘action research’, ‘program evaluation’, ‘participatory action research’ en ‘cooperative inquiry’.

De destijds aangezette theoretische en praktische ontwikkeling van dit type praktijkonderzoek is in de jaren negentig van de vorige eeuw in versneld tempo verder gegaan. Uitgangspunten, modellen en methodologie zijn ontwikkeld en vastgelegd. Steeds vaker wordt deze onderzoeksvorm gebruikt.

In de nieuwe eeuw profileren actieonderzoek en praktijkgericht onderzoek zich als hét onderzoek voor de professionele beroepspraktijk. Actieonderzoek en praktijkgericht onderzoek krijgen een vaste plaats, ze zijn geaccepteerd als ‘hulpmiddel’ voor de professionele praktijk. Het heeft zich naast supervisie, intervisie, (intercollegiale) toetsing en coaching ontwikkeld als een werkwijze ter

ondersteuning van de eigen beroepspraktijk. Naast deze functie ten behoeve van het eigen professionaliseringsproces, wordt door professionals in zorg en welzijn praktijkgericht onderzoek en actieonderzoek gebruikt als een methode in het werken met de doelgroepen in hun diverse werkvelden.

In beroepsprofielen van de zorgende en helpende beroepen, het hoger beroepsonderwijs en in wetgeving wordt praktijkgericht onderzoek als specifiek beroepseigen onderzoekstype verankerd. In het hoger beroepsonderwijs is praktijkgericht onderzoek of actieonderzoek meestal onderdeel van de reguliere onderwijsprogramma's en worden studenten getraind in het doen van onderzoek. Onderzoeksopdrachten als afstudeerprojecten hebben vaak de scriptie als afstudeeropdracht verdrongen.

1.2 Praktijkgericht onderzoek en actieonderzoek

Auteurs als bijvoorbeeld Van Dijk & 't Hart (1991), Verschuren & Doorewaard (2003) en Migchelbrink (2002) hebben praktijkgericht onderzoek omschreven en uitgewerkt. Zij geven het volgende beeld van praktijkgericht onderzoek.

Praktijkgericht onderzoek is onderzoek waarin vragen en problemen van de beroepspraktijk centraal staan. Het belangrijkste doel van het onderzoek is om een antwoord te geven op de vraag of een oplossing is aan te dragen voor het probleem van die praktijk. Daarmee levert het onderzoek een bijdrage aan de beroepspraktijk. Praktijkgericht onderzoek is gericht op het ontwikkelen van nieuwe kennis voor én over de beroepspraktijk. Dit kunnen problemen of vragen zijn rond de primaire (werk)processen van de zorg of hulpverlening, bijvoorbeeld rond een werkwijze of de resultaten van een plan van aanpak. Het kunnen ook vragen of problemen zijn aangaande de afnemers van een bepaalde zorg, bijvoorbeeld de weerbaarheid van tienermoeders of de zorgbehoeften van chronisch psychiatrische patiënten.

Praktijkgericht onderzoek kan uitgevoerd worden door de professional. Hij heeft dan twee rollen, namelijk die van onderzoeker en uitvoerend professional. Soms is er een onderzoeker van buitenaf, of wordt het onderzoek gedaan door een persoon binnen de professionele instelling die is vrijgemaakt om het onderzoek te doen.

Het werk van mensen als Lammerink (1993), Hart en Bond (1998), Boog (2000; 2004), Reason en Hadbury (2001), Denzin en Lincoln (2000), Stringer (1999) en Kemnis (2004) levert het volgende beeld van AO.

Actieonderzoek is een onderzoekswijze die zich bezighoudt met praktische problemen die individuele mensen of groepen mensen ondervinden in hun dagelijks handelen in hun woon/leefsituatie, werksituatie of beroepspraktijk. In AO staan

deze praktische problemen centraal. Het onderzoek is gericht op het verkrijgen van praktische kennis om daarmee individueel of collectief handelen en/of de sociale situatie waarin dat handelen plaatsvindt te verbeteren.

AO geschiedt in nauwe samenwerking met betrokken 'probleemdragers' en de 'situatiebetrokkenen'. Onderzoekers en betrokkenen werken samen om inzicht te verwerven in de handelingsprocessen en de problemen van betrokkenen.

Actieonderzoek verbindt onderzoek en actie (het handelen) met elkaar. Kennis verzamelen is direct gekoppeld aan het toepassen van die kennis zodat de onderzochte werkelijkheid wordt veranderd.

AO kent in de uitvoering als aangegeven drie mogelijkheden.

- AO kan uitgevoerd worden door een onderzoeker van buitenaf die met probleembetrokkenen aan de slag gaat.
- AO kan uitgevoerd worden door professionals om via AO te werken aan hun eigen professionele ontwikkeling
- AO kan uitgevoerd worden door professionals om met AO een groep mensen te ondersteunen om hun situatie of handelen te verbeteren.

Verschilpunten

De beschrijvingen hierboven laten het zien: AO en praktijkgericht onderzoek zijn duidelijk verwante onderzoeksbenaderingen. Maar praktijkgericht onderzoek en actieonderzoek zijn niet hetzelfde. We zien twee belangrijke verschilpunten.

1. AO is een integraal verbetertraject

AO is altijd gericht op het verbeteren van het handelen. In en tijdens het onderzoekstraject wordt via een aantal stappen gewerkt aan de verbetering van het handelen. De realisatie van een nieuwe verbeterde situatie of nieuw handelen is in AO een integraal onderdeel van het onderzoekstraject. In praktijkgericht onderzoek staat ook een vraag of probleem centraal, maar dit omvat meestal niet het realiseren van de verbetering. De relatie tussen de verworven kennis en het realiseren van de verbetering is in praktijkgericht onderzoek meer indirect en langer. De onderzoeker geeft na het onderzoek de betrokkenen op grond van het onderzoek adviezen en aanwijzingen die kunnen bijdragen aan de oplossing of verlichting van de onderzochte problematiek. Implementatie van de aanbevelingen (ingrijpen in de situatie) behoort in praktijkgericht onderzoek meestal niet tot de onderzoekswerkzaamheden.

2. AO is onderzoek door en voor betrokkenen

AO wordt niet uitgevoerd voor de beroepspraktijk of voor de doelgroep, maar samen met de betrokkenen in deze situaties. In AO nemen betrokkenen actief deel aan het onderzoeksproces, van probleemformulering tot toepassing in/bij

het handelen en de evaluatie van het vernieuwde handelen. Praktijkgericht onderzoek is ook wel onderzoek voor betrokkenen, het gaat vaak over het handelen, maar praktijkgericht onderzoek omvat meestal geen onderzoek door de betrokkenen. De resultaten van het onderzoek vallen in AO nadrukkelijk aan de betrokkenen toe, in praktijkgericht onderzoek vallen de resultaten nogal eens de opdrachtgever of de onderzoeker toe.

1.3 Actieonderzoek anno 2007

Actieonderzoek staat momenteel volop in de belangstelling in zorg en welzijn. Het lijkt soms wel of iedereen die in zorg en welzijn onderzoek verricht dat via actieonderzoek doet. Veel mensen claimen dat hun onderzoek AO is; het wordt een paraplu waaronder velen kunnen schuilen. Hierdoor kan het zicht op het karakteristieke van AO vertroebelen en AO verwordt dan tot een onduidelijk containerbegrip. Heel verschillende onderzoeken worden op verschillende gronden allemaal AO genoemd.

Onderzoek wordt benoemd als zijnde AO omdat 'wij in praktijk echt iets doen met de resultaten'. Onderzoek is volgens sommigen AO omdat hun onderzoek 'reponsief' onderzoek is. Zij bedoelen daarmee dat in hun onderzoeksproject wordt overlegd met de betrokkenen of onderzochten. Anderen noemen hun onderzoek AO omdat ze 'in hun onderzoek bezig zijn met praktijkvraagstukken en beroepsvraagstukken'.

AO wordt soms voorgesteld als een gewone of gemakkelijke vorm van onderzoek. Ook wordt gesteld dat AO aanvullend is op het gebruikelijke onderzoek. Ervaringen met het uitvoeren van AO maken duidelijk dat AO nogal wat consequenties heeft en een en ander vraagt van de onderzoeker (Boog, 2002; Kwakman, 2003). We hebben ervaren dat het uitvoeren van AO veel moeilijker is dan het gebruikelijke praktijkgerichte onderzoek, maar tegelijkertijd wel veel effectiever.

Door deze ontwikkelingen is niet meer duidelijk waarin AO zich onderscheidt van andere vormen van praktijkgericht onderzoek. Het verliest daardoor zijn krachtige rol als kennisintensieve ondersteuning voor professionals in zorg en welzijn, gericht op verbetering van problematisch handelen of problematische situaties samen met betrokkenen. AO wordt in boven aangehaalde zienswijzen afgesneden van zijn impulsen en bronnen. AO verwordt tot interessant en populair onderzoek, een moderne onderzoekstrend.

We willen met dit boek een bijdrage leveren tot adequaat gebruik van AO. Voor ons verschilt AO van het gebruikelijke praktijkgerichte onderzoek: actieonderzoek gaat v erder dan ander praktijkgericht onderzoek. AO is anders en dat niet alleen,

want voor ons is AO méér dan onderzoek. AO is een combinatie van onderzoek, reflectie, leren, en verandering.

Langs twee lijnen werken we in de volgende hoofdstukken van dit deel onze opvatting over AO uit.

De eerste lijn waarlangs actieonderzoek wordt gepositioneerd is de lijn van de maatschappelijke en historische achtergronden van actieonderzoek. In hoofdstuk 2 gaan we op zoek naar de bronnen van AO. We gaan na wat de geschiedenis ons leert over actieonderzoek.

De tweede lijn waarlangs we AO uitwerken is de vergelijkende lijn.

AO wordt inzake veronderstellingen, visies, opvattingen en methodologische aanpak vergeleken met andere veel gebruikte benaderingen, namelijk kwantitatief onderzoek, kwalitatief onderzoek en een modern concept als evidence based werken in de zorg.

De derde lijn is de conceptuele lijn. Deze lijn is in dit hoofdstuk aangezet. Op basis van de uitkomsten van de eerste en tweede lijn, pakken we deze derde conceptuele lijn over de grondslagen van actieonderzoek in hoofdstuk 4 weer op. In dat hoofdstuk beschrijven we onze opvatting over AO.

Voorlopig omschrijven we AO als volgt:

Actieonderzoek is een geheel van aan elkaar gekoppelde activiteiten van (meestal een groep) mensen die:

- via het uitvoeren van praktijkgericht en probleemgericht kleinschalig onderzoek doen;
- waarin betrokkenen en onderzoekers met elkaar samenwerken op basis van gelijkheid;
- zich verdiepen in praktische problemen die (deze) individuele mensen of groepen mensen ondervinden inzake hun dagelijks handelen in hun woon/leefsituatie, werksituatie of beroepspraktijk;
  - daarover met elkaar kennis verzamelen, kennis delen en de kennis interpreteren;
  - reflecteren op de verworven kennis, hun eigen handelen, de interpretatie van hun handelen en van de situatie waarin dat handelen plaatsvindt;
  - op basis van de zo verkregen inzichten samen nieuwe ‘handelingscripts’ of oplossingen zoeken;
  - deze oplossingen of nieuwe handelingscripts uitproberen of invoeren;
  - daarover/daarop met elkaar evalueren en reflecteren;
  - opdat uiteindelijk hun individuele of collectieve handelen en/of de sociale situatie waarin dat handelen plaatsvindt, verandert in door betrokkenen gewenste richting.

1.4 Samenvatting

In dit hoofdstuk is de conceptuele 'kaart' van actieonderzoek verkend.

Deze verkenning wijst het volgende uit.

1. Actieonderzoek en praktijkgericht onderzoek zich hebben ontwikkeld als hét onderzoek voor de professionele beroepspraktijk.
2. Actieonderzoek en praktijkgericht onderzoek verwante onderzoeksbenaderingen zijn, maar er zijn ook verschillen tussen beide onderzoeksvormen.
3. Actieonderzoek is sinds een aantal jaren populair geworden in zorg en welzijn.
4. De populariteit van actieonderzoek gaat nogal eens gepaard met:
  - een onduidelijk en onjuist gebruik van het begrip actieonderzoek;
  - de opvatting dat actieonderzoek een gewone of gemakkelijke vorm van onderzoek is;
  - onduidelijkheid over het onderscheid tussen AO en andere vormen van praktijkgericht onderzoek.